

Бүгү чурттарнын пролетары, каттыжынар!

ЫН

РСФСР-нин Компартиясынын Тыва рескомунун, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1991 чыл
июнь
11
вторник
№ 103 (14623)
(Чамдар өртөө 6 көп).
Садар өртөө 20 көп.

ЧЕДИНИШКИН—ХАРЫЫСАЛГАДА

«Коммунизмни терс» соохожа К. Ч. Оюн мал кадарган үр апарган. Ол өг-бүлө бо чылын үжөн ийги чийинче кирген. Сөөлү беш чылда төрүүр хой кадарып келген. Бо эркен үеерде оларын күш-ажы- чы көртүзүлгө багыт эвес болуп турар. Бир хойдан- на кыргын алыр дук-даа, төрүүр 100 хойга олаштыр хураган алыр-лаа күтсөң, муракчаларын оду- рууче кирген. Эртен кыш, оон соонда чак оларга берге шылааларын туртуп, даржыктыг аажынып көртүсө-даа, хойдан хураган алыр талаа-биле сово- хоза хамалачы, республикада эки түнөлдү көртүсөң. Чоокта бистиң корреспондентис. Кочу-оол Чамы- новичке жуурашкан, акаа айтырлар салган.

— Камды чурттан ор си- дер, мал-маганын хур-менен бе, мт-куштан пээрлээр дээр? — Шору-шор. Амдыштыла баксырааң чүве чок ийги. Сол- дур бис. Бит-куш-лаа, думал- лаа-лаа оршээлгил болгаш тур. Аарыг-аржык чок амды- рап, чурттан тур бис. Кыш берге болду. Аа төс мыршай оон-даа дора-дыр. Уругу- чок хат тайыңга, илгичин чаш малга берге човду. Ам канчаар, көрүл алган, олар эвес, кызыл күш-биле, шы- ламык чорук-биле чаш хураган хоратпай, бо чылым үе-ге кел- динес.

Чайлавыска көдүп кел- ге, үр боладымыс. Бо черин Ээр-Хөл дээр. Чылдык-на маака чаллар улус бис. Олар- белинээр-ла эки чер: дөмө, көктүк-шыгыш, сугуш. Шээр малга шыла-ла тааржыр чер болуп ийги.

— Күш-ажычыл көртүзү- пер бедик-тир, ону уугу че- дилишкн кылдыр санаар апар. Агаар-бокудусту берге үеелер турда-ла, ону черде камчал чедил алган снаер, Кочу- оол Чамынович?

— Кышталыс Кызыл-Хая деп черде турар. Мал олар- ладыр чаш талаа тарады. Ий- чангаң ону таарыштыр, элестир солуу турган кадар- баа болза, хоржок чер. Оон калыңда күсүк үеде кожо- выс Салчак Тока атке совоху- ту кадарылар хонан акаа олар- латкыш, кайы хамалачы чир- тин, олар шөлүн сүтүрүп каантар-дыр. Ындыг болзож,

— Көрүл ор мен: районда «Чүсүт малчы» клубунун ке-

БЕЛЭЭВИС ОЛ БЕ?

ЧАРТЫК ЧЫЛДА ЭТ БИЛЕ СҮТ ДУЖААЛДАЗЫ

Районнар	(1991 чылдын июнь 1-де центер, хуу-биле)					
	1	2	3	4	5	6
Бай-Тайга	1680	719	42.8	2050	1370	66.8
Мунгу-Тайга	250	172	49.1	350	121	34.6
Барыны-Хемчик	4360	2295	52.7	5950	4379	73.6
Өвүр	2040	890	43.7	1490	700	47.0
Сүт-Хөл	2840	1773	62.4	6750	3015	44.7
Чөөн-Хемчик	4040	1708	42.3	12790	8283	64.8
Улуг-Хем	7050	2709	38.4	19320	8602	44.5
Танды	9530	5169	55.3	33750	21963	65.1
Бий-Хем	6630	3217	48.5	22260	18168	81.6
Тоюу	390	459	117.8	1200	786	65.5
Каа-Хем	5280	3615	68.5	20370	10212	50.1
Тес-Хем	3280	1456	44.4	3230	1621	50.2
Эрзин	4200	844	20.1	2680	2103	78.5
Кызыл	14710	8159	55.5	16010	9379	58.6
Кызыл хоорай	2500	1390	55.6	—	—	—
Республика	65700	34576	50.3	148200	90702	61.2

Таймыр: 1—эт дужаарынын планы, 2—ону дужааган, 3—күсүткен хууш, 4—сүт дужаарынын планы, 5—ону дужааган, 6—күсүткен хууш.

Чылдыг бирти чартык доостур четкен. А республикада эт- болаш сүт дужаалазын талаш-биле байдал аажок на- рын дээрин үстүлө айттыңар. Сан-чургаалар чүдөн ар- тык көртүзүп турар. Эртен беш ай дургуунда чартык чы- лангынын чүгө дең хире кезин күсүлөп алган-дыр бис. Чан- гыс-ла ай арткаң, оон дургуунда хожудаашкыны чалаан, олаадаларын чедир күсүлөп болур бе? Чайгы ай кышкы, чакы аялар дег эвес, сүт-сааны элек, малдык деген кирип аарыга таарымчалык болбайн азы, ыччал-лаа бо хире хо- жуудаашкыны уштуруп болурун аргазы дык-ла чыгы- чыг.

Шын харын, кыштагалашкын аажок берге эртин, когур- мут соок чартык тынжы ам-даа артышкан. Ыччал-лаа мынчаар хожуулар деп чүве бо чоокку чылдарда туруп көр- бөз. Шах мынчаар эртен чылын бо үенин көртүзүлгө ту- тузунда 71.1 болган 66.3 хуулар турган болза, 1989 чылда —71.6 база 75.4 хуулар турган. Оон калында эт-даа, сүт-даа дужаарынын чартык чык планинны бо чылдын планиннан оранок уугу турганын айтып каары черде артык эвес. Рес- публиканың ажал-агыларын эртен чылдын бирти чартык- та 73000 центер эт дужаар ужурут турган болза, бо чылын 68700-ле центер дужаар планын, а сүт дужаалады — ту- тузунда—176400 болган 148200 центер. Деген-даа көрүнер, кайы хире ылгалдыг-дыр. А күсүлөс оон-даа дора.

Тывага улусчу революцияны болган Тыва Арат Респу- бликаның 70 чыл оон республиканың малчыларын мынчаар уткуп туралар-дыр. «Наадымга уткүштүр» деп рубриканың алаанга мындай сан-чургааларын көртүзүр биске, солу- п ажалдыкчаларына, берге-даа бол, чүвенин шыпын чырыдары —бистиң хуузалымыс.

ЧАА ИНСТИТУТ

АБАКАН. Хакасияга моон мурунда турган көдөз ажал- агынын дуржулга стапын- зынын баазагына чаш инсти- туту тургускан. Ол Чөөн Си- биринин агаар-бокуду берге байлаадыг черлеринге чаш ажа- лып сазырадынын, дүжүт- кур болган шыламыкыларга култураларын сортарын жоадып тургузар талазы.

бисе ажалдарын чорудар. Мал ажылын сазырадыр-биле эртен ажалдарын база улам- чылар.

Чаш институту «Хакасия» аг- рокомбинат кадарлар-биле чет- чөлүн болган дерг-херексел, «кооперативтерия бою тулу» эгелдигинин дугайында уугу шуугаазынын көдүрүш ту- рупкан. Хейге ат-сургалар аарган бир театр режиссеру ол доктаалык «эле тургусту- нушкунга уугу хуштерини» дегенде бижиле алган. Ол дөз Н. И. Рыжковту азын- га, Эмилел чазанга хама- рыштыр өөрүп четтиришкн сестер-даа дыналып турду. Оон соонда ынып черлер-даа тургустуруп эгелээ, а бис- тин чаш тыпты келген ко- мерсантыларыныс чаш Хоой- дуну алыс утказын эки би- лил туралар, ону ажалла- алгаш, хоой-дуну чүмүч кажы- дык, чонук мөстөү, чулу чир чүдүлгөни кылаш ту- рупкан. «Чаш кооперация, кооператив» деп атыг чер- лер ажалылаан, сазы-мат- гииндер бар-ла баранарын, ховар баранарын чутал- лааска билин, мөөн-мөөнел сазып алган, чонга каш ка- лан уугу өртөккө сазып туруп берген. Ыччан баарга ССРЭ- нин Министрлер Чөвүлелине, Социал аайтыг талазы-биле оон бюрозунга болган түс черлерин солунгарына чон- дан хай сазып чатаалар, бид- диришкннер кээп эгелээ.

АЛ-ЛА САГЫЖЫ-АЖЫЛДА

Долуа Аңчыева Даваа — Тес-Хөл районда «Талдык си- ны» совохоза хуулулгил кн- жилериниң бирээ. Оон хар- нзылы алаан ажа-даа берген болза, ал-ла сагыжы—ажыла- кыж. Ол черде анаа оларуп шыдаас Бир-де чүвенин кы- гаң, бугурун оларар. Ам ол ортун огу Николай Даваа, биле төрөң совохууну малын кадарып турар.

Долуа Аңчыеваның авазы он беш уугуларын божаң. Остүргөн. Кижикиткен, Ам оларын ону арткаң. Ачыи ашкынты уугуларын экине уугу — Долуа, Бичишкын- не ол дугайында болуучу төлөтпэт мөдүтүн көртүзүп, ажалдык кызым болуучу- га оларын канчытыр чор- раан. Оон күш-ажычыл стажи

— 40 чыл ажыг. Ол үеңиң дургуундаа төрөң совохуоң оон өстүргөн малын, кыргып берген дүгүн алаан болза, хай үе эртер майнаа.

Күш-ажылың хоочуну, маалыр не Долуа Даваа дугайында чылым сестерин хайып чутааган болур. Оон уруглары ам эртем-би- лигил, ажалышкын кижилер болган. Олар боттарынын ши- лан алганы мергелеринин аайы-биле ажалда, чурттан чорутулар. Д. А. Даваанын уругуларын уруглары 41 кн- жи. Ам-даа нежежир, өөр. Хоочун малын чыгын Кара-Халте тайлаар. Ыччан ажаа уругуларын уруглары чыгып болган. Ычча хой чаштарында Долуа Аңчыева каян-даа бужурганын көрбөз. Олар-

катын, В. Жиринский, А. Махашов, Н. Рыжков, А. Ту- леев оларда чүр барыл. Олар- ын орадакчы президентиле- ге кандидаттар? Че хары, мын-дыр, бир-төз, сөзүң чү- дүрүп кнжи тилдериле бугу- релдег болууда, он уугу- ламыкчаларын бир кнжи кө- рүп, оларын соңукчуларын чүлүлөс көрөс чүмүч чүлөп — олар бид-ла пресижылар шыдааил. Кайла боор! Бис- тин «демократтыг» солунгары- чыс ол кандидаттарын кан- чыр дорамчыл турарын көрөс, кнжи мыршай-ла кай- гаң каар.

Москөөвте «Кураттылар» намысгалың кыргыне канди- даттарын соңукчуларга та- мыштыр, оларын програм- маларын дегенштирип дег. Чо-оң! Гавриил Харитонов- чинин бодунга бежи оякту- рү реламна кылаан. Бугу- ле агитация Б. Ельцин дээш чоруп турар. Ону маңзар, уугуларынкчаларын — кажы- кчаларын — бактар, ол-ла, Ылаңгыя Б. Бакатяны, Н. Рыжковту. Кол уугуларынкы- лар ол деп «демократтар» би- лан кая, мынчаан — олар- же халдар-ла.

Оларынкчалыг помучку э- керген боор: Н. Рыжков- че халдашкын чангыс чыл эвес уламчыл келген болуп ийги. Ылаңгыя чаш тыптыг кээп турар бизнестин — кооператорларын, бече болган хуу бугурулгелер эгел- дан хай сазып чатаалар, бид- диришкннер кээп эгелээ.

«Куратты» биле «Россий- ская газета» эвилел Минтөвү- делешин мурунундагы Даргазын ча чүд эгелээ дээрл? Ол дээрге «шериг-улетуп» комп- лексизини төрөң тедүр, ол — «коммунист» пенсонерге дөш-ле берган. «Бугурулгил дөстөр» алдыгын мын- дыг «чер-терден мөдөзлө» чүд дээрл: бир черде Рыж- ков дөш бидылар мен деп аазаны дээш «бир шил вод- каны берип турар», өскөндө «хруда, чигр болган өске- да кежиктерия азып турар». Хамаатылар, түнөлдөн үндү- ре, «чонун көзгөкчиз» биле бидылашкынын канчаар садып ал турар-дыр деп бо- ла йнаан.

«Правданың» редакциясы хуниун-ле москөөвчел дөштү тур: помучулар бе, амын- дилар бе. Рыжковту чүд деп дорамчыл турар-дыр. Чүдө кычпал турар чүвө? Солуга мурунун батым дескесел- диг, дегир-жүктүр өөрүсү- түр дуржулга чогу, ылгыл- гишкыны-дыр деп бола-лаа каал болуп турган чалаас, Бидылазжык оон арай өске болданы манга илердиксе- лер, оон-биле чөпшөржир- чөпшөршөс — склерия херээр.

Оларынкчалыг помучку э- керген боор: Н. Рыжков- че халдашкын чангыс чыл эвес уламчыл келген болуп ийги. Ылаңгыя чаш тыптыг кээп турар бизнестин — кооператорларын, бече болган хуу бугурулгелер эгел- дан хай сазып чатаалар, бид- диришкннер кээп эгелээ.

ЛЕНИНГРАД
ПАРТИЯ ОБКОМУНГА
ЭШ БОРИС ВЕНАМИНОВИЧ ГИДАСОВКА

Төгүлүг Ленинградты Сант-Петербург кылдыр эде адаары-биле «демократтар» джир кижилерин шимтеш- кини РСФСР-нин Компартия- зының Өвүр райкомунун пле- нумунун киржикчилери буруу шаап тур.

Петроград хоорайны Ленин- град кылдыр эде адаар дуга- ында шимтир В. И. Ле- нинин мөчөң соонда ка- чыдадыг хуиерде ажыч чонун негелдиг өөрөң көрөс, Бүгү-ылгалыг Со- вестериниң ийги сөзлөңи алы-биле ол хоорай совет улус- туң национал поргаары, ре- волюст, дайынчы болгаш чыг-ажыч чалчылдарыг көсүк эилексин апарган. Ленинград дайыннын көс-

түн көрбөң буузалашкыны шыдажып эртекш, бугу деле- гейни хайгатаң. Чүс-чүс муң патриоттар, совет шериглер хоорайны камгалаанын де- мессилге амы-тынмалан ча- рылгаш, Пискарес хоорунде келээ-мындел чыдып турарлар. Хоорайны эде адаптар чүве болза, оларын кымнар дээрл? Сант-петербургжулар азы Ленинградчылар бе? Элги кн- жилерин чырткылыг ала- рынга бо дорамчыл болбас чүве бе?

Политиктг авантюрист- ник база социализме уугу күштерин мындай бурж- бак акжызы Ленинградтын коммунистер болдурбас дээр- яныг боттарының иделгил плесунуку киржикчилери илгерилеп тур.

РСФСР-нин Компартиязынын Өвүр райкомунун бол- ган партияны район организацияны контрол- комиссияны каттышкан плесунуку киржикчилери- ден.

Ханагайты суур.
1991 чылдын июнь 7 хуу.

ЧАЙЛАЛААР БУДУУЗУНДЕ

Чөөн-Хемчик районун «Октябрь 30 чылы» совохо- нун хойжуларынн кнжи ху- раы болуп эркен. Алаа кыштагалашкынын калдыг ажалыг эрктен, хойжулар- нын мурунда туруп турар со- ругаларын дугайында бол- гаш өске-лаа айтырларын чутаалашкан.

Хойжулар малдын чайгы семиртлешкн калдыг азы- лыг организастарычче уугу кнжигейни салган. Сохох- туй муракчы малчын, амык хойжу Алексей Ондар бүгү

малды Ишкнннр баштарыга, Хер-Тайгага олардыг чай- лагаладырне бүгү хойжулар- ны кыйгырган.

Чыл болурга-ла Эр- Хавак чогуун догандыр олур- упкан, оон шимчел көжөри- ден бужурган кижилерини малын дегелге кошкы кышка кирер, оон уламыдан чаш төл чедир алынымс деп чүвенин көрүп келдиг. Бугу колданыры чайлагарыче үн- дүрүн саналал тур мен — деп, ол чутаалган.

(Бистик корр.).

АЖЫР КУУСЕТКЕН

Республиканың чамдык ажал-агыларында өшкү кыр- гылды бо хуиерде доостур турар.

Мунгу-Тайга районда ССРЭ-нин 60 чылы аттыг со- хозуң Тоолалында Сарыг- оол Дастанын уугурун ту- рары өшкү бригадыга 6025 өшкүтүг кыргылдыгын кыска хуулааа дооскан. Ангор өш- күлери 12 кнжылг бир эвено

аай партбилеттиг турарын сөздө доктааткан. Ыччанга ССРЭ-нин 1991 чылдын апрель 4-те ССРЭ-ни Юстиция ми- нистрствотунга бугурунун (херексиз № 0038) РСФСР- нин Компартияны хары уга- база бугурунунин хуиу бо- луп турар.

РСФСР-нин Компартияны, ССРЭ-ни эң уугу отралы, оон эрге-ажыктарын Россия- ла төлөткөн, оон өмүзүндө ажилдап, юридиктиг эргени

аажал-чорудулазынга корум- чуруну тургузар дээш чачы- кыгыл халекшишкннери буттөбн барган.

А ол эде комерсантылар доостур эргени ажилал алган, туртуп кулаарыларын бол- гаш чигиңи даштыкыга ба- дан, миллион-миллион валюта акканы кармананкаш, эрге- чыктыраже чүтүп эгелээ.

Кооперативтерия бою тулу» эгелдигинин дугайында уугу шуугаазынын көдүрүш ту- рупкан. Хейге ат-сургалар аарган бир театр режиссеру ол доктаалык «эле тургусту- нушкунга уугу хуштерини» дегенде бижиле алган. Ол дөз Н. И. Рыжковту азын- га, Эмилел чазанга хама- рыштыр өөрүп четтиришкн сестер-даа дыналып турду. Оон соонда ынып черлер-даа тургустуруп эгелээ, а бис- тин чаш тыпты келген ко- мерсантыларыныс чаш Хоой- дуну алыс утказын эки би- лил туралар, ону ажалла- алгаш, хоой-дуну чүмүч кажы- дык, чонук мөстөү, чулу чир чүдүлгөни кылаш ту- рупкан. «Чаш кооперация, кооператив» деп атыг чер- лер ажалылаан, сазы-мат- гииндер бар-ла баранарын, ховар баранарын чутал- лааска билин, мөөн-мөөнел сазып алган, чонга каш ка- лан уугу өртөккө сазып туруп берген. Ыччан баарга ССРЭ- нин Министрлер Чөвүлелине, Социал аайтыг талазы-биле оон бюрозунга болган түс черлерин солунгарына чон- дан хай сазып чатаалар, бид- диришкннер кээп эгелээ.

Ол бүгүн өөрөң көрөш, 1988 чылдын декабрыда чазак «Кооперативтерия чамдык хевирлерин ажил-чоруду- ларын таарыштыр дугайын» доктаалыг хуулап алган, Бүгү чүве оонна эгелээ! Бистин чамдык солунгарыныс «кооперативтерия бою тулу» эгелдигинин дугайында уугу шуугаазынын көдүрүш ту- рупкан. Хейге ат-сургалар аарган бир театр режиссеру ол доктаалык «эле тургусту- нушкунга уугу хуштерини» дегенде бижиле алган. Ол дөз Н. И. Рыжковту азын- га, Эмилел чазанга хама- рыштыр өөрүп четтиришкн сестер-даа дыналып турду. Оон соонда ынып черлер-даа тургустуруп эгелээ, а бис- тин чаш тыпты келген ко- мерсантыларыныс чаш Хоой- дуну алыс утказын эки би- лил туралар, ону ажалла- алгаш, хоой-дуну чүмүч кажы- дык, чонук мөстөү, чулу чир чүдүлгөни кылаш ту- рупкан. «Чаш кооперация, кооператив» деп атыг чер- лер ажалылаан, сазы-мат- гииндер бар-ла баранарын, ховар баранарын чутал- лааска билин, мөөн-мөөнел сазып алган, чонга каш ка- лан уугу өртөккө сазып туруп берген. Ыччан баарга ССРЭ- нин Министрлер Чөвүлелине, Социал аайтыг талазы-биле оон бюрозунга болган түс черлерин солунгарына чон- дан хай сазып чатаалар, бид- диришкннер кээп эгелээ.

Мен болуп көрүмгө чазак бо улааа база-ла хожула- каң, мынчаан байлаады экн- жилин ал шыдаан. Коопе- ратив-парламент-журналист кат-

тышкан күштер улам күштели бергеш, бо айтырты алдырт- паш, хостуу-биле үе берген.

Оон соонда база бир кор- лаашкыны чазак кылган. ССРЭ-нин Дээди Советинин Ушкү сессияныг мыңан юсти- ция министри турган, ам Дээ- ди арбитраж сулуун даргазы В. Яковлев мындай азымыг меделгил кылган. Бир эвес каш борбак кнжи кооператив ажилып алган, алаа 100—200 кнжын ажаллашкып туруп бээр болза, ол кооператив эвес, а хууда бугурулгелер.

А «Социализм — ол дээр, сайзырангай кооператорларын тургузуу-дур деп дикмнттиг кыйгыргаларын чалгын-биле бугурулгелерге дамчыла берген ол столоваалар, мастер- скалар, шектер болгаш буу- нун бугурулгелер эвөөш болганы ол бе? Олар оон-лаа хойгу неген эгелээ: оларын төлөөлөкчын В. Тихонов пар- талга мындай меделге кыл- ган. Бүгү заводтарын, фабри- каларын хуу оңуу кылдыр хавыр! Ол дугайында Рыж- ковка саналганын, Николай Иванович кылдыг ондактыг болгаш ажалыг саналды хуулап алыр турган бе? Чок! Бааза бугурулгелери хуу кн- жилериниң хоулуга дамчыла бээрине, сандардыгында Ни- колай Иванович Рыжков шим- тирлг уугуларын турар. Шин кылым турар! «Демократтар» ол дээш ону шыдаар ша-биле буруулаан турар-дыр. Рыж- ковтуң чазан «хуурур» ду- гайында мынжылгелер кайы хире алгыркыл туржуктар ийги.

КОНТРОЛЬ чок болган башкармалык база чок чаш кооперасташкынын

ЧОННУН
КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

РСФСР-ниң Дээди Совети- нин Даргазынын бирги ора- лакчызы Р. И. Хасбулатов, РСФСР-нин Министрлер Чөвү- делешин Даргазынын бирги ора- лакчызы О. И. Лобов 1991 чылдын июнь 8-те Тыва АССР-ниң Дээди Советинин адренгени мындай телеграм- ны чурткан:

РСФСР-нин Күрүне сувере- нитетин 1990 чылдын июль 12-де чарлаанында болган РСФСР-нин Күрүне суверени- тетин дугайында декларациян хуулап алганыга ая- лар кылдыр РСФСР-нин улус депутаттарынын Съездин 1991 чылдын май 25-те доктаалы.

биле июль 12-ниң амык түгү эвес кылдыр чарлап дуга- ында чонга, эрге-ажыктарын болгаш эргелеп башкырылаан чер-тер организастарга, бугуру- гелерин болгаш организастар- ларын уугурулгелеринга кай- баа-биле чарлап азымызын келген хой сазыг айтыр- лар-биле холбайтыр РСФСР- нин Дээди Советинин Прези- думу болгаш РСФСР-нин Министрлер Чөвүлели дагып турар.

РСФСР-нин Дээди Совети- нин Даргазынын бирги ора- лакчызы Р. И. ХАСБУЛАТОВ.

РСФСР-нин Министрлер Чө- вүделешин Даргазынын бирги ора-лакчызы О. И. ЛОБОВ.

ХУНДУЛУГ ЭШТЕР

РСФСР-нин Президентияны сомуур бадылашынга кир- жирине окутуп соңууда комиссияны силерин чалап тур.

Тыва АССР-нин улус депутат- тарын соңуудаалары болуп эрктен соңууда участоктарыг бадылаашкынар 1991 чыл- дын июнь 12-де эртенниң 7 шакта 22 шакка чедир бо- лур.

РСФСР-нин Президентияны соңуудааларынн тэ- лазы-биле Тываын № 84 округ соңууда комиссияла,

эдилеп турар. СЭКП-нин Ус- танын ийи катип бугурун эргөжөк чутула эвес болгаш негеттнмейн турар. Бир эвес РСФСР-нин Компартияны бо- лу амыг уставын, програм- малыг болуп болза, ол СЭКП эвес апар. Бугу-хевир барын- адаал, сазын суруп, оон со- ставында храйларын, общес- тарнын партия организастал- лары база бугуруннн чедир- пер апар ийги.

(СЭТА).

Н. И. РЫЖКОВЧЕ ЧҮГЕ ХАЛДАП ТУРАРЫЛ?

Россия депутаттарынын сөөгү сөзлөңинин сөөгү хуиеринге чедир-ле РСФС

РЫНОК:
БОДАЛДАР,
САНАЛДАР
ЧООНГАН БИС

Ордумак школага барык 35 чыдарда экономикти география башкылар, экономикти сайгарылар кылып, солун-нарга, радиога чүдөр бижик, чүдөлгөн, Хову-Аксыйн ада-нелер хуралдарына лекциялар номчул, «Тыва кобальт» ком-бинатты экономика-география башкылар деп бижик ма-шинкаларга паралаан ажыла-ны Тываан Күрүн архивинде шжжжжж... чөдө ыңач экономиканы элээр өөренип, сайгарып чорум мей. Бо хүн-нүн амырдала, мүрүнүкү чүдүртү да экономика турар деп бижик чор мей. Ыңача «Шин» солунда «Рынок бо-лаш амырдала» деп рубрика-лык чүдөдөр номчаш, чам-дык бодалдарымын бижжес-ким.

Улуг-Хемден Дулак. Оор-жактың «Белеткедиг, бодам-чалыг кирер» деп чүдүн номчаш, экономикти сай-гарылар кылып күзөй бер-дим. «Өрткөтөр чок болуп турар, чактаан өрткөтөр маанай турарын» эл Дулак бижжеш. Рыноктун алдын кообулун, шынал-ла, сайгар-дыр болуусуна, чактаан өрткөтөр доктадып бээр маанайаа ужурулгус бис. Бо-луусуна, ниништинде-даа кообулдары кичикте чыгар-пача, Рынок үзүндө өрткөтөр боттары доктадып, Ажым-биле чүдөлгөн, бо хүн-наде туртун экономика-ти бергезүүшкүни хамык-ла өрткөтөр чак доктадып келген-биле мынзыг бодал-каа чыгар чорум бис. Бо дээр-ге бижик Тыва-даа элээр бүгү ЦР-де боор турар өрткөтү күн доктадып барлаан бүдүрү турар кичи өрткөтү доктадып, Бо дээр-ге экономика-ти артап бол-бас амырдала кообулур. Карл Маркстың «Капитал-даа» ыңаар бижжеш. Улуг-Хем районда ажылаан чорум экономист Базаа чөстөй-даа ыңаар чүдөлгөн.

Бораш Ондар «Төлөп бээр ирги боз» деп чүдүл бижжеш. Айтырчын илн көзүргөш, үстүндө даагаарлаан айтыр-чын «Бир-дүрүлүк» чөдө-лөз болгонда, экономика-ти дыл-биле шынтып чүдөлгөн, амыр алаар бис. Ажыгар малчынар Ажым-даа, Ондар-даа Саттар бодла, пландаа ажыр 29 килограмм дүктү боттары рынокка сайгарып алыр эргелг-даа, ыңаар кылыр шын орук болур. Чүдө бо бодалдарда бозулт рынок болу бээр.

«Рынокке шычтып турар үдө өрткөтөр улгатпас деп чүдө чөдө турбас» деп, эл Дулак шычтып билген-дир. Өрткөтөр улгаткан дөш хомудал, муң-гараан ажым чок. Бир-тээ, өрткөтөр уду болгонда, ам-даа арбын ашк-көпөк ажыл-дап алырчыче чүдүр, орд-лажыр, Кара чангыс аргамз ол.

Күрүнөния социал камга-лынга илгезери, мадаары бистиң эргесин, Чоңуну «Бурган-га идеге, а бодуң баса часпа» деп чүдүзгөн бар, Хову-Акс-ыйн школазынга экономикти география башкылар тургаш, мону урутарга сургал чор-дун, Чылдар өрткөндө улут кижилер болу берген оолдар, кыстар мээң ол өстөрмөннн шынымын чүдөлгөн турар.

Рынок үзүндө кичи болу-нун күжүнге, угаанынга, ты-выгырынга, ажыгырынга кол илгезер алаар. Үстүмө чөдөн чүдүзгөн чорум ындаг чүдүлгөн кирим.

Он ийн харлыг оолак чазым 12 шоолай картошка тарааш, күзүн оон ашкым-биле кош-тул мотоцикл садып алгаш, шал турар алаар бодла, бис-тин Тыва рыноктун утказын билген ол болур, ыңаа амы-дырал сагланнар-ла Балдыр бөзжөк оолак кызып турда бистер чоонган бис. Ыңаа он ийн харлыг оолау бир-л суурлаа көргөн мен. Танду-Уулаан электериде хам чүдүр.

Оюн КОРОДА,
Хову-Аксый суур.

ШКОЛА
БОЛГАШ
АМЫДЫРАЛ

Бистин чурттууска болуп келген эде тургустунушкуну агым-биле оон төгүзүчү база бир ызы көрүп, алаа кандаг политиктиг үнелелди бээр, оон «бодалдар» арны-нары канчаар сайгары азын ышкыш айтырлар тургусту-нуп келген. Ол бөгү төгү башкыларын мурунга бер-гезүүшкүни тындалырган. Төгү башкыларын чамды-ны «Төгү ач болган», «Төгү-гүн өөреникчилерге канчаар өөредилер, тайылбырлар?» деп чүдөлгөн турар апа-ган. Алаа хамаарыштыр бо-дунун чамдык бодалдарымын төгү башкылар-биле солунун арнынын дамчыш-тыр солдур деп сагыштыг бо чүдүл бижжик.

Болуун төрөн чоңунун, өскө чуртунун төгүзүн бил-бес кичи өскө улустарын, өскө чурттарын төгүзүгө алыс ындаан соңугор чок деп бодар мен. Ыңаагыш төгү программаныга Тыва-нык төгүзүчүн шактарын ам-даа көүдөдир бодла экн. Өөреникчилер боттарынын чурттап турар черини төгү-зүн өөрениринге, алаа соңу-галдыг болурунга деткимче-ни төгү башкылар бүгү талазы-нык бээр ужурулгус. Мээң бо бодалымын төгү башкылар шагда-ла илереп келген, ыңаагыш минар кичиңейт, тыла шкколаарга өөредиле программанын тургузуп тур-гаш улаандары эргежок чүдүл.

Солун, сеткүүлдерде, радио болгаш телерадиоларда туртун төгүзүчүн дугайында хей информация үнүп турар. Олар-нык уткамы, чамдык таварла-галарда, амыр үдө шкколаа ажылдатканын турар төгү номнарында чүдөлгөн-биле дүүшес-даа боор. Шак ың-чаа төгү өөреникчилер хамаарыштыр өскерип, баш-каа берге айтырларын бо-ла сала бээрлер, Чуртка

болуп турган болушкунуна хамаарыштыр чангыс аай эсес апарган байдалаа төгү ки-чээдерин дискуссия хевирлиг кылдыр эрттирер болза, ажы-кыг дээрлн мээң арга-дур-жулгам көргүскен. Дискуссия-кичээге белеткенин тура, башкы кичи немелде литера-тураны боду чыыр, өөренип көөр, уруларын алаа өөредил, немелде литература-биле уру-лар боттары ажылдар кыл-дыр чашкытыр алыр суг болза, кичээ солун эрпн болур. Өөреникчилерин бөлүк-терге чаргаш, ол бөлүктөргө чангыс аай үзүл-бодалдыг уруларын чыгып ап шыдаар болза, төгү айтырларын сайгарыштыр тоо-бидарыг улаанышкынны эвес, а элээр чангыс аай бодалаа өөренип-келер кээп болур. Дискуссия-кичээдерин айтыр-хари-хевирлиг кылдыр эрттирер база солун Айтырларын, хариыларын тип, белетки-тогаш туртуп немелде лите-ратура-биле ажылап, солун чүдөлөрн билеп алыр. Эн

ҮЕ НЕГЕЙ БЕРГЕН

шырак дээр өөреникчилер айтырларга хариылаар бол-ла, күзүлдер солун эртер, Бөлүктөр аразына дискуссия азы айтырлар-хариылар өөреникчилерин кичи бүзүрү болууну бөлү дээр сагыш арааш, айткыч чорун кө-дүрүр бээр.

Төгү кичээдерин канчаар эрттирерин аргаларын дугайында ам-даа бижип бо-лур. Кажан төгүгө бистин көрүжүс өскерип турда, дискуссия-кичээлдер калып-бир чөптүг түнелде, бодалаа башкыларын, өөреникчилерин эскерсн.

Тываанын төгүзүн өөрени-рин шактары элээр деп бо чүдөлү эргесинде бижжеш мен. Мен болум чуртувустун, чоңураагы төгүзүн «Тыва-нык төгүзү» деп бөлүгө тапшы-рып келдим. Бөлүмүн кичээ-лдеринге үлүстүн аас чо-гаалын, шажын-чүдүгө ду-гайында материалдарын, Ты-ваанын төгүзүн дугайында

немелде литератураны, тыла улустун чангыштарын ажы-лаарга, өөреникчилер соңу-гаар боор чорду. Оон ыңай урулар төрөн черинин, суу-рчун, оон кижилеринин дугай-ында албомуарын кылып турар. Ол албомуарын рес-публика чергелг педагогиктиг номчулгаларга чедирип, баш-кыларга көргүскөн мен. Дыка соңуугаар чорду.

Төгү башкы кичи дээр-ге өөреникчилерин политик-тиг утаан-мелерин хевирлэ-ринге дорт кырып турар, башкыларын аразына көсүк черин элээр келген болгаш элээр турар-даа кичи. Төгүгө хамаарыштыр эде көрүшүнүн нинишлелде тытты бергенде чогаалкыч «Эу-биле ажыл-даан» төгү башкыларын-дан негей берген. Ыңаагыш кым канчаар ажылдап турар-нын дугайында арга-дур-жулганын солдур болуусу-са, бистин боттарымыз а-ка-ла ажыктыг боор ийн.

Уени хемээрлн өөренип ту-ра, карак базым үзү, шай хайындарым үзү, өг тигер арам, хонук, ай, чыл дээр кичиктерин соңуугаардык бо-лур. Өгүн иштиге дундүк-тин кирген хүн херелдини шымышкынны тыла улус хүн шыгы кылдыр ажылдап ке-лген болгаш ам-даа ажылдап турар. Тылдар шак, мундү алаарын орнунга күш дуну, дая бажы, биче дүш, дая дүш, дүш соо, кымыл-хүн, кежээ, кара нир дээр киче-ктер уенин демократия ам-даа ажылдакышан. Мынзыг хевир-лиг кичиктерин тып эх-көөр соңуугаар бажыга онаалгын өөреникчилерге бээр күзүмүн.

Чымылгы болушкунунары 8 класска өөренип турар, өгү чүдө кидис-биле шымырла, кыжын чүдө негей тоо кеделер дээр кичиктер болгаларын мээң бодалаа кылдыр аар-жы, курут кургадарын чок кийрип болбайт: өл ааржын дүргөн кургазын дээр, са-лаалар өтүр сн тулар. Ону канчаар тайылбырларга? (Чуга кылдыр сн тузуп каан ааржыны бусталыр шөлү ул-

гадыр болгаш кургаары дүр-ген).

Өөреникчилерин чурттап турар чери-биле холбашкан кичиктерин, бодалгаларын ажылдарын көчүгү күзүмүн, Чижээ, деп хемээрлн шы-мышкынн өөренип тура, мын-дыг бодалаган чогаалдык бо-лай: Л-410 деп самолёт Кы-зылдан Мугур-Аксыйга чедир бир шак ужулар. Тываанын картасында масштабты ба-рындаалар Мугур-Аксый биле Кызыл аразын тодарткаш, ол самолёттун ортумак дүргенин тыттырар. Атмосфера бажы-ныктын өөренип тура, Мунгу-Тайганын (азы кандай-бир дугайында) далай дегендеген бейин барык 400 км. Ол да-рын шымышкын бажында атмо-сфера бажыныктын ортумак-биле негей? Бо кичиктер бод-далгын барометр-аэронд ау-заш-биле хевир кырында хы-нал болур. Ынзыг эскеру-рин физика башкылар баш удуз чыгып, эпитг үдө эр-тир кылдыр планнап алган турар ужурулгус.

Мынзыг улааныгыш ажы-ларын кылып турар башкылар бистин республикасыга чок эвес. Оларын дуржулгазын нинишлелде тараалы, чымы-ган материалдарын парал у-дурер ажылдарын. Кызылаа «Тываанын төгүзү» физика кафедрасын организастап болур.

Эргик башкылар, сизерин санаа-онаалдарымын, маанай тур бис.

Хеймер-ола СААЯ,
Педпосттуттун башкысы.

КЕЗЭЭДЕ
ДИЛЭЭШКИНДЕ

— Кайгамчык-ла кичээңгей-диг эмчи, эвилер-эделегин канчаар силер, бодунун ажы-лынын тергин-не билер, ааргы-нын шын тып алган соонда, ыңаа-ла чедир эмгезээр шаанда амырбас кичи.

— Ылзеймаа Кууларовна эмчи ышкыш бодун кичи-нелерг эвээр болуп калааса, мындаг эмчилер көөсөй-де болур болза, сзы-биле бис ышкыш бараскын үр-де чурттаар боор бис.

Устүмө чыгыш өстөрмөн чөдөн чылдар эргесинде эмгез-ге кордорууга элчт маанай бөлүк хевирлн уластан ды-наага мей ийн. Оон бээр-ле бо эмчинин дугайында чам-дыкта радиога-даа дамчыла бээр-дир, бир көөрүмгө хоор-айнын хүндүлө сабырла-зында чүрү-даа оран болгай.

Ылзеймаа Кууларовна Саян эмчи институтун дооскаш, ажылдаандан бээр ам 30 чыл чоокшупан турар. Бо уенин нинишлелде ол устак эмчилер, ревматолог, кардиолог-даа боор ажалдаан. Каныг-даа ажалга тургаш, ол шымыр билгилни, кызымаан көрү-зүп келген. Алаа-ла-бир эмчи боор, үдүн, элчээр эрттирер оран эес, а кезеде эмгез-кынын чая, ажыктыг арга-ларын дилеп тып чоруп кичи.

Ол шымыр пропаганда-терин бирээр. Кайла-ла чаа элээрлн, солун арга-дур-жулга бар-дыр, ол оон со-луннаран, ызы-бүрү сеткүл-дерин шымыр дегендеген ал-га, эш-өөрүгө дамчыла, а боду ажылынга хевирлн болур бе, азы болбас бе дээрн аажок ханымчалыг өөренип көөр чыгардык.

Ажылынын азы-биле улут хоорайларга семинар, биле бейилер курстарга чангыс улаа эес өөренип чоруп кел-ген, ол чоруп чопаша, ол дык-хей болууга ажыктыг чүдө-лөрн билеп ап, ону Тыва-ны-га тарадып, нинишлелде көр-сө деп бодууну күзүлүп кала-ла келген.

Ынзыг улааныгыш ажы-ларын кылып турар башкылар бистин республикасыга чок эвес. Оларын дуржулгазын нинишлелде тараалы, чымы-ган материалдарын парал у-дурер ажылдарын. Кызылаа «Тываанын төгүзү» физика кафедрасын организастап болур.

оолуртуп болур деп коргузуп-даа турганнар бодур ийн. Амыр үдө ол реабилитация салбары хоорайнын №3 по-ликлиниканын баазасында подалдан элээр 5-жн калы-ка чедир кабинеттерг бээр турар. Мында кабинет бүтүр-чаа дериг-херекселг, элээр чаш массаж кылар, күш-да-мын кичээлдер эрттирер, элээр-биле эмгезер, психо-терапия, иле-биле эмгезиктиг шымыр кадрлармг ажылаан турар.

Бо эмгезикчилер дээр-ге кичи организанын хоочурун аараан соонда катан калык кылып тургустунуп келерин челип ап турар арга-дыр. Мында ылангыя чүктүгн инфаркт аарып эрттирген кижилер көчүгү хей-биле күн турар. Демдегелде деп-терин көрүп көөргө, хей-ле кижилер нивалидинде вилур бажыкеш, катан боттарынын ынак ажылынга кирип ажал-дай берген, азы өскө шылар шаа-биле ажалдай берген боор чүдө-дир.

Бо оолурларын автору кылды гимнастика кичээлин эрттирип турар үдө көрөш, дыка-ла соңуугаан, чөдө ыңач күш-дамыр кичээл-деринг кээп турар улаустун чүдөлгөн алырга, дыка ажыктыг болгаш солун эм-нөшкн дээрин баштыгар боор чорду.

Бо салбары реограф деп чаа аппаратураны ап алган, моон-биле ажылдар эмчи. Но-вокумчнн хоорайга өөредип чорду.

Бо салбарга эмгектеш, ка-дын элчикчилерин кай-дын ола азыр. Оларын алааш-лаа ола азыр. деп бис. К. К. Саян «Хүндүлелдин Демээ» орденин элчикчилн, амыр үдө хоорай Советинин депута-ты хүндүлелдин таленттүл че-стилн, амыр-дык чок ажыл-дап чоруду.

Ажы-херек чөсөмөйи-лаа чымыштыг болза, ол культу-рут дундун алаашы баа ут-лас. Театрга болган концерт, шпиделдер чөдө чала калбас. Кыжын үдө хевирлн, солугу-зүрүнне ол көчүгү ынак. Чы-гыр үдө дачанында ажилаа хай-кынып турар. Ол үш урутарын кичиңилерг өстүрүп турар. Улут үдө дээр эр-тир чөдөн чыгып. Бичилери ам-даа өөренип турар.

Ылзеймаа Кууларовна Саян реабилитация салбарын эрге-лекчилерин, чүрөк аары-ларын эмчилн болуп турар. Оон дугайында «Коллективн хүндүлел-биле чүдөлгөн бо-лур».

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Ректор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ♦ редактор — 3-43-34; ♦ газетчи-
эм — 3-33-91; ♦ приемная — 3-34-26; ♦ хариыс-
галыг секретарь — 3-34-92; ♦ оралакчылары —
3-43-93. Кидиктер ♦ партийка-организастыг болгаш
идеология — 3-36-82; ♦ 3-36-25 ♦ советтер ажы-
лык — 3-34-17, 3-34-88. ♦ үлөтүн — 3-34-49.
3-36-73 ♦ калыс амыр аты — 3-41-16; ♦ кудурга —

3-39-15; 3-37-11; есчал айтырлар — 3-34-57;
репортёрлар бөлү — 3-41-23; ♦ чагаа кылдыр — 3-39-03;
♦ оюлга — 3-34-39, 3-34-93; ♦ корректорлар —
3-34-19; ♦ үнүрүкчүлөр — 2-27-41; ♦ солун келбейи
барганда — 2-32-75; ♦ бухгалтерия — 3-43-41.

Солун вторник среда
четверг пятница суб-
бота күндөрүнө үдөр
Чылаа 260 есчал үдө
Кемчалаа 2 паралаа

Гыла АССР-дин Нов үлдүр тер, полиграфия
болгаш мону салымын херектеринга талазы-биле
сүдүнне комитетинга типографияны. Кызыл Шетн.
шн болгаш Красноярск кудумчтун бажы №1.

Индекс 54241.

Чыгыш № 98

Гыла амыз

Чыгыш № 98